

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

CUID, June 2018, 22 (1): 747-753

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Selahaddin Eyyûbi, yazar Abdul Rahman Azzam, çeviren Pınar Arpaçay (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015)

Review of *Saladin* by Abdul Rahman Azzam, translated into Turkish by Pınar Arpaçay (İstanbul: Alfa Publishing, 2015)

Değerlendiren / Reviewed by

Bedrettin Basuğuy

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı

Dr., Bingöl University, Faculty of Theology, Department of Islamic History

Bingöl, Turkey

bedricanan@hotmail.com

orcid.org/0000-0001-7655-7559

Öz: Mısırlı tarihçi Abdul Rahman Azzam, *Saladin* adlı eserinde Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin başarısının temel nedenlerini IV. (X.) ve V. (XI.) yüzyıllarda İslam dünyasında ortaya çıkan Sünnî uyanışın siyasî ve entelektüel boyutları bağlamında yeniden değerlendirmektedir. Selâhaddin'in parlak askerî başarılarına dayanan imajının gerçek mirasını anlamada yetersiz kaldığını düşünen Azzam, onun gerçek büyüklüğünün siyasî ve manevi vizyonuna dayandığını iddia etmektedir. Müslüman bir tarihçi tarafından İngilizce kaleme alınan ilk Selâhaddin biyografisi olma özelliğini taşıyan bu kitap, Selâhaddin'in başarısını etkileyen siyasî ve entelektüel arka planı tahlil ederek tarihi Selâhaddin'i efsanevi olandan ayırt etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Selâhaddîn-i Eyyûbî, Sünnî Uyanış, Mısır, Kudüs, Eyyûbîler, Franklar, Kitap Değerlendirmesi.

Abstract: The Egyptian historian Abdul Rahman Azzam, reevaluates the main reasons for the success of Saladin, in the context of the political and intellectual dimensions of the Sunni revival that emerged in the Islamic world in the Xth and XIth centuries in his book *Saladin*. Thinking that Saladin's image based on his brilliant military achievements is insufficient to understanding of his true heritage, Azzam claims that his true magnitude is based on his political and

spiritual vision. This book, which is the first Saladin biography written in English by a Muslim historian, aims to distinguish historical Saladin from legendary by analyzing the political and intellectual background that affects Saladin's success.

Keywords: Islamic History, Saladin, Sunni Revival, Egypt, Jerusalem, Ayyubids, the Franks, Book Review.

Lisans öğrenimini ve doktorasını Oxford Üniversitesi Tarih bölümünde tamamlayan Mısırlı tarihçi Abdul Rahman Azzam'ın, Selâhaddîn-i Eyyûbî'yi ve imajını değerlendirdiği *Saladin* adlı kitabı Selâhaddîn hakkında yazılan diğer biyografilerden farklılık arz eder. Selâhaddîn'in başarılarını, kazandığı zaferlerden ziyade siyasî ve manevi vizyonunda arayan Azzam'ın, Selâhaddîn'i, yaşadığı dönemin jeopolitik ve entelektüel özellikleri bağlamında değerlendirerek sunduğu tarihsel perspektif kitabını dikkate değer kılmaktadır. Zira gerek Batı'da gerekse Doğu'da yazılan Selâhaddîn biyografilerinin önemli bir kısmı, Selâhaddîn'in kazandığı parlak zaferlere geniş yer verirken bu zaferlerin arkasında yatan tarihi âmilleri nadiren irdeler.

Batı'da Selâhaddîn-i Eyyûbî hakkında yazılan yazılara çok erken bir tarihten itibaren rastlanılır. Kudüs'ü fethinin akabinde hakkında yazılan şiirlerde Selâhaddîn, alt tabakaya mensup biri olarak efendisi Nûreddîn Zengî'ye ihanet etmiş ve ardından onu zehirleyerek Mısır'a hâkim olmuş bir kâfir olarak tasvir edilmiştir. Kudüs'ü kaybetmenin yol açtığı derin hayal kırıklığını ve intikam duygularını yansıtan bu ilk yazılar yazıldığında Selâhaddîn hala hayattaydı ve Batı için sadece askerî bir tehdit değil, aynı zamanda ideolojik bir tehdit de oluşturuyordu. Fakat Batı'daki bu olumsuz Selâhaddîn imajı uzun süre etkili olamadı. Bunun yerine, düşmanlarına karşı cömert davranan asil bir şövalye gibi tasvir edilen farklı bir Selâhaddîn imajı ortaya çıktı. Selâhaddîn'le savaşıp evlerine dönebilen Haçlı askerlerin şifahi anlatımlarına dayanan bu yeni imaj giderek efsanevi bir karakter kazanmaya başladı ve her yeni nesil kendi muhayyilesinde onu canlandırdıkça tarihi Selâhaddîn'den ziyade efsanevi Selâhaddîn ön plana çıktı.

Doğu'da ise Selâhaddîn, Kudüs'ün müslümanların elinde bulunduğu yüzyıllar boyunca pek hatırlanmadı. Selâhaddîn'in müslümanların gündemine yoğun bir şekilde girmesi Avrupa'nın -Haçlı seferlerinin yol açtığı psikolojik yaraları deşen- müdahaleleriyle aynı döneme denk geldi. Müslüman bölgelerin XIX. ve XX. yüzyılda Avrupalı devletlerin müdahalelerine maruz kalması, Batı'nın yeni bir Haçlı saldırısına giriştiği yönündeki düşünceleri geliştirirken Selâhaddîn'in Haçlılar'a karşı verdiği mücadeleyi yeniden gündeme getirdi. Parlak şöhretini anlatan hikâyelerin hızla tedavüle sokulduğu bu dönemde ve günümüzde Selâhaddîn, Müslüman bilincinde bir tür siyasî mesihî ve özlemi çekilen efsanevi bir kurtarıcıyı canlandırmaktadır.

Abdul Rahman Azzam'ın Batı'da ve Doğu'da Selâhaddîn etrafında gelişen efsaneye ve nedenlerine işaret ettiği yukarıdaki sözleri, değerlendirmemize konu olarak seçtiğimiz kitabının yazılış amacına da ışık tutmaktadır. Azzam'a göre Selâhaddîn'in etrafında gelişen efsane onun tarihi kişiliğini ve mirasını anlamının önündeki başlıca engel olup bu engeli aşmanın yegâne yolu Selâhaddîn'in kişiliğinden ziyade kişiliğinin teşekkül ettiği çağa odaklanmaktır.

geçer. Yaşadığı çağın bir çocuğu olarak Selâhaddin, kendisinden 100 yıl önce Bağdat'ta doğan Sünnî uyanışın ideallerine sadakatle bağlıydı ve Kudüs'ü fethetmesi dâhil Franklar'a karşı kazandığı başarılar bu bağlılığın bir sonucuydu. Selâhaddin'in anlaşılabilmesi için şahsiyetinin olduğu siyasî ve kültürel coğrafyanın ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiğini belirten yazar kitabın temel hedefinin bu coğrafya hakkında kapsamlı bilgiler vererek Selâhaddin'in başarısının arka planında yatan nedenleri açığa çıkarmak olduğunu belirtir. Yazar kitabın yazılışının ikincil amacını ise Selâhaddin'in başarılarında ve aldığı kararlarda önemli bir rolü bulunmasına rağmen onun şöhretinin gölgesinde kalmış karakterleri açığa çıkarmak olarak ifade etmektedir.

Yazar on beş bölüm şeklinde tasarladığı kitabının ilk üç bölümünde Selâhaddin'in şahsiyeti ve mücadelesi üzerinde derin izler bırakan siyasî ve kültürel arka planı tahlil ediyor. İlk bölümde Abbâsî hilâfetinin siyasî gücünü yitirmeye başlaması ve akabinde Bağdat'ın Şii Büveyhîler tarafından işgal edilmesi süreçleri incelendikten sonra Bağdat'ın 1058'de Tuğrul Bey öncülüğündeki Selçuklular tarafından ele geçirilmesi ve bunun sonuçları irdeleniyor. Yazar bu bölümde Selçuklular'la birlikte yeniden canlanan Sünnî dirilişin iki mimarı olan ve Selâhaddin'in şahsiyeti üzerinde önemli etkileri bulunduğunu ileri sürdüğü Nizâmülmülk ve Gazzâlî'nin faaliyetleri üzerinde yoğunlaşıyor. Yazara göre siyasî açıdan Nizâmülmülk'ün mirasçısı olan Selâhaddin'in dini düşüncesindeki hoşgörü ise büyük oranda Gazzâlî'den beslenmekteydi. İkinci bölümde Bağdat'ta tohumları atılan Sünnî uyanışın Suriye topraklarında yayılmaya başlaması ve Haçlıların bölgeye gelişi ele alınıyor. Suriye'deki siyasî parçalanmışlık ve dağınık dini topografya, Franklar'ın kısa sürede önemli başarılar elde etmesine zemin hazırlarken ulemanın başını çektiği cihat fikri bu dönemde yeniden alevlenmeye başlamıştır. Bu cihat fikrinin muktedir temsilcileri olan İmâdeddîn ve Nûreddîn Zengî döneminde müslümanlar Franklar'ı yenebilecek bir güç haline gelirken Selâhaddin'in Kudüs'ü fethetmesinin koşulları da hazırlanmış oluyordu. Üçüncü bölümde de ilk iki bölümle bağlantılı olarak Selâhaddin'in büyüdüğü dini ortam ve eğitimi işlenmektedir. Selâhaddin gençliğini Nûreddîn'in ve babasının ikamet ettiği Dimaşk ile amcasının ikamet ettiği Halep'te geçirmiş, bu esnada dönemin iki önemli ilim merkezi olan Dimaşk ve Halep'teki ilim meclislerine katılmıştır. Bu bölümde de Gazzâlî'nin yaygın etkisinden bahsetmeye devam eden Azzam'a göre Selâhaddin'e tasavvuf sevgisini aşıl原因 Kutbeddîn Nisâbü'rî, Abdülkâdir-i Geylânî'nin öğrencisi olup Gazzâlî ekoluna mensup idi.

Dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerde Selâhaddin'in Mısır'daki siyasî ve kültürel faaliyetleri ele alınıyor. Dördüncü bölümde amcası Eseddîn Şîrkoh öncülüğünde Mısır seferlerine katılan Selâhaddin'in Fâtımî veziri Şaver ve Kudüs kralı Amaury'in birliklerine karşı İskenderiye'yi başarıyla savunmasına odaklanan yazar, İskenderiye savunmasının Selâhaddin'in askerî kariyerinin ilk ciddi sınavı olduğunu altını çizmektedir. Beşinci bölümde Selâhaddin'in Mısır'daki Fâtımî Halifesi'nin veziri olarak atandığı süreci ele alan yazar bu süreçte ona Mısır iktidarının kapısını açan Kâdî el-Fâzıl ve emir İsâ el-Hakkarî'nin Selâhaddin'in siyasî kariyerindeki yerini ayrıntılı bir biçimde tahlil etmektedir. Altıncı bölüm Selâhaddin'in Mısır'da hâki-

miyetini tesis etmesine ve Şii-Fâtımî devletini ortadan kaldırarak Mısır'da giriştiği Sünnî restorasyon faaliyetlerine tahsis edilmiştir. Yazar Mısır'da inşâ ettiği medreselere ve ulemayla ilişkisine de değindiği bu bölümde Selâhaddin'in Sünnî İslâm'ı Şii Mısır'a yerleştirmesini onun en büyük başarısı olarak takdim etmektedir.

Yedinci bölümde, Nûreddîn'in vefatından sonra kendisini onun manevi ve ideolojik mirasçısı olarak gören Selâhaddin'in Suriye'yi hâkimiyeti altına alma mücadelesi ve Musul-Halep ittifakının Selâhaddin'in otoritesine karşı geliştirdikleri eylemler ele alınmıştır.

Selâhaddin'in Mısır'daki faaliyetlerinin yeniden ele alındığı sekizinci bölümde yazar, Sünnî restorasyonun mimarları olarak sunduğu ulema ile Selâhaddin'in ilişkisini irdelemektedir. Yazara göre, Müslüman toplumunu bir arada tutan ilahi kanunun ancak ulema vasıtasıyla korunabileceğini düşünen Selâhaddin'in ulemaya duyduğu saygının temel nedeni Şeriat'a bağlılığında aranmalıdır. Yazarın bu bölümde ulemanın rolü ile bağlantılı olarak ele aldığı diğer bir konu ise Selâhaddin'in Mısır'da inşâ ettiği medreseler ve bu medreselerin Mısır'daki sünnî restorasyonda oynadığı roldür. İlim ve hikmetin yayılmasında önemli bir görev üstlenen bu medreseler, resmî kurumlarda görev alacak nitelikli elemanların yetiştirilmesinde, siyasî birliği sağlamada ve Haçlılara karşı geniş halk yığınlarının desteğini sağlamada da önemli vazifeler görmüştür.

Kitap dokuzuncu bölümden itibaren Selâhaddin'in Franklar ile mücadelesine odaklanıyor. Selâhaddin'in, dokuz yıllık bir mücadeleden sonra Haleb'i hâkimiyeti altına almasıyla Halep, Dimaşk ve Mısır ordularını birleştirdiğine işaret eden yazar, 1186 yılında Musul Zengîler'i ile yaptığı Harran antlaşmasıyla müslümanlar arasında yaklaşık yüz yıl süren siyasî bölünmeye son verdiğinin altını çizmektedir. Kudüs Haçlı Krallığı'nın Eyyûbî ordusunun gücünün merkezi olan Mısır'a yönelik saldırı planları ve Selâhaddin'in Mont Gisard'daki mağlubiyeti bu bölümde ele alınan diğer konuları teşkil etmektedir. Franklar'ın Mont Gisard'ta kazandıkları istisnai zaferin sonuçlarından yararlanmadığını belirten yazar, bu yenilgiden sonra Selâhaddin'in stratejisini Franklar'ı meydan savaşlarına zorlayarak sonuç alma şeklinde revize ettiğini belirtiyor.

Yazar onuncu bölümde Kudüs Kralı IV. Baudouin'in ölmesi üzerine krallıkta ortaya çıkan gelişmelere ve Chatillonlu Renaud'un faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Bu bölümde Renaud'un Selâhaddin'le yapılan anlaşmaya aykırı bir şekilde Mısır-Şam hattında seyahat eden kervanlara saldırması Kudüs Haçlı Krallığına karşı düzenlenecek askerî harekâtın temel sebebi olarak gösterilmektedir.

On birinci bölüm Hittin zaferine ayrılmıştır. Azzam, Selâhaddin'i tarihteki büyük askerî liderler arasına katan Hittin savaşındaki başarısının temel nedenini onun Abbâsîler döneminden beri en büyük orduyu bir araya getirmesinde ve bu orduyu kişiliğinin gücüyle bir arada tutabilmesinde aramaktadır. Selâhaddin'in Hittin Savaşı'ndaki stratejisini de irdeleyen Azzam'a göre onun Taberiye'ye saldırması Frank ordusunu savunma konumunu terk ederek meydan savaşı yapmaya zorlayan stratejisinin en önemli ayağı idi. Beklenmedik bir anda bu tuzağa düşen Kudüs Kralı Lusignanlı Guy'un ordusunu savaş meydanına çekerek yaptığı hata ise Franklar'ın Hittin'de yaşadığı ağır mağlubiyetin mukaddimesini oluşturmuştur.

On ikinci bölümde Kudüs'ün fethi ele alınmıştır. Yazar bu bölümde İslâm'ın en mukaddes üçüncü beldesinin Selâhaddin tarafından fethini onun samimiyetle bağlı olduğu Sünnî düşüncüyü yeniden ihya etmesinin bir sonucu olarak göstermektedir. Selâhaddin'in Kudüs uğruna Sûr (Tyre) liman şehrini fethetmekten vazgeçmesini stratejik bir hata olarak değerlendiren yazar, İngiltere Kralı Richard'ın Üçüncü Haçlı Seferi'nde hiçbir engelle karşılaşmadan ilerlemesini Sûr'un Franklar'ın elinde kalmasına bağlamaktadır. Selâhaddin'in Mısır'daki başarısını Suriye'deki başarılarının anahtarı olarak gören yazar, derin simgesel bir değeri olan Kudüs'ü fethinin ise Selâhaddin'in tarihteki yerini sağlamlaştırdığını ifade etmektedir.

On üçüncü ve on dördüncü bölümlerde Üçüncü Haçlı Seferi ele alınmıştır. Selâhaddin'in Hittin'de Franklar'a karşı kazandığı zafer ve akabinde Kudüs'ü fethetmesi Batı'da muazzam bir tepki meydana getirmiş, papanın öncülüğünde son derece fanatik dînî motiflerle desteklenen Üçüncü Haçlı Seferi organize edilmişti. Azzam'a göre Kudüs'ün fethinden sonra dağılan ordusunu toparlamaya çalışırken Avrupa'nın önde gelen devletleri tarafından sürekli takviye edilen Haçlı ordusunun taarruzları karşısında olağanüstü bir mücadele sergileyen Selâhaddin, bu kez başta Abbâsî devleti olmak üzere müslüman devletler tarafından yalnız bırakılmıştır. Bu esnada Akka'nın düşüşü ve Akka'da bulunan 3000 müslümanın katledilmesi Selâhaddin'i sarsmışsa da kısa sürede toparlanan sultan, Kudüs'ü elinde tutmayı başarmıştır. Azzam, Kudüs'e yönelen Haçlı taarruzunu püskürten Selâhaddin'in Kudüs'u muhafaza etmesini Hittin'deki zaferinden daha büyük bir başarı olarak sunmaktadır. Cihat yolunda Kudüs'ü fethetmeyi önemli bir başarı olarak değerlendiren yazar, onu kaybetmemenin ise daha büyük bir başarı olduğunu ısrarla vurgulamaktadır.

Kitabın son bölümü olan on beşinci bölümünde Selâhaddin'in vefatı ve şahsiyetiyle ilgili genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Haçlılarla yaptığı yıpratıcı savaşlarda bitkin düşen Selâhaddin Nisan 1189'da ayrıldığı Dımaşk'a ancak Kasım 1192'de dönebilmişti. Dımaşk'taki son günlerini ailesiyle birlikte geçiren Selâhaddin 4 Mart 1193'te vefat ettiğinde defin işlemleri için yeterli parası yoktu ve cenaze masrafları Kâdî el-Fâzıl tarafından karşılanmıştı. Bu durumu bir paradoks olarak niteleyen Azzam, İslâm aleminin en güçlü adamının kelimenin tam anlamıyla meteliksiz olarak öldüğünü belirtir. Ne var ki Selâhaddin'in konumu ile çelişen bu yoksul hali onun cömertliğinin bir sonucuymuş ve büyüklüğünü oluşturan bileşenlerden yalnızca biriydi. Azzam, sultanın büyüklüğünün diğer bileşenlerini şöyle sırlamaktadır: Selâhaddin'in başarısının altında yatan temel neden samimiyeti idi fakat bu, imparatorluğunu bir arada tutan tutkalin ne olduğunu açıklamaya yetmez. Herşeyden önce sultan yaradılışı gereği güler yüzlüydü ve insanların dostluğunu kazanmakta çoğu kez danışmanlarını da hayretler içinde bırakan fevkalade bir yeteneğe sahipti. O haleflerinin aksine korku salarak hükümdarlık etmedi. İnsanların gururunu okşamakta, onları ikna etmekte ve istediğini yaptırıcaya kadar dil dökmekte mahir olan sultanın bu özelliği ona asla hizmet etmeyeceğine yemin edenlerin bile gönlünü kazanmasına neden olmuştu. Selâhaddin'in en büyük başarısı ise Ehrenkreutz'un iddia ettiği gibi Hittin Zaferi ve Kudüs'ü fethi değil; bu başarıların da üzerine oturduğu Sünnîliği Mısır'da yeniden yapılandırması idi. Bu başarı ise Sünnî ortodoksluğu savunmak ve dini sapıklıkla mücadele

ederek müslüman cemaati bir araya getirmek şeklinde özetlenebilecek “uzak hedefi” inin doğrudan sonucu idi.

Selâhaddin’in askerî zaferlerine dayanan imajının gerçek mirasını kavramada yetersiz kaldığını düşünen Azzam, yaygın görüşün aksine onun gerçek büyüklüğünün siyasî ve manevi vizyonuna dayandığını iddia etmektedir. Özellikle Selâhaddin’in kişiliğinin ve dünya görüşünün şekillendiği politik ve kültürel çevrenin değerlendirildiği ilk üç bölüm, diğer Selâhaddin biyografilerinde nadiren yer bulan çözümlenmeleri içermesi hasebiyle önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Azzam’ın, Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk’ün, Şii-Fâtımî propagandasına karşın Ehl-i Sünnet akidesini güçlendirmek için kurduğu Nizâmiye medresesi aracılığıyla Selâhaddin’e rehberlik yaptığını vurgulaması, Selâhaddin’in siyasî ve ideolojik vizyonunun dayandığı geleneğe işaret etmesi bakımından önemlidir.

Azzam, Selâhaddin’in Mısır’daki siyasî ve kültürel faaliyetlerini irdelediği bölümlerde, Sünnî İslam’ı Mısır’a yerleştirmesini onun en büyük başarısı olarak değerlendirmektedir. Azzam’ın bu değerlendirmesi ancak Mısır’ın stratejik konumundan kaynaklanan diğer özellikleriyle birlikte ele alındığında anlamlı bir yaklaşım oluşturabilir. Burada nazara alınması gereken en önemli husus, Mısır’ın Selâhaddin döneminde İslam dünyasının en zengin ülkesi olma özelliğini taşımasıydı. Bunun bilincinde olan Selâhaddin, ancak Mısır’ın ekonomik kaynaklarına hükmederek Franklar’a karşı yaptığı savaşları finanse edebilmişti. Üçüncü Haçlı Seferi’nden sonra, Mısır’ı işgal etmeden Kudüs’ü ele geçiremeyeceklerini anlayan Haçlılar’ın sonraki seferlerinde ilk hedef olarak Mısır limanlarına saldırması, Haçlıların da bu gerçeğin farkına vardıklarını göstermektedir. Diğer yandan Selâhaddin’in siyasi kariyerinde ve Franklara karşı kazandığı askerî başarılarında önemli bir yer tutan Bilâdüşşâm ve el-Cezîre’nin politik ve entelektüel yapısı ile ilgili değerlendirmelerin sınırlı kalması kitabın eksiklerinden biri olarak göze çarpmaktadır.

Azzam’ın ısrarla vurguladığı, Selâhaddin’in Mısır’da giriştiği sünnî restorasyonun, Eyyübî devletinin siyasî ve askerî başarılarında önemli bir rol oynadığı tarihî bir vakiydir. Ne var ki bu tarihi hakikat Selâhaddin efsanesinin neden Batı’da olağanüstü bir hızla yayıldığı hususunu açıklayamamaktadır. Bize göre Kudüs’ü fethetmesi ve akabinde sergilediği alicenap tavırlar Selâhaddin efsanesinin en önemli nedenini oluşturmaktadır. Öte yandan Ortaçağ hristiyanları, kutsal şehirleri Kudüs’ü ele geçiren Selâhaddin’in olağanüstü niteliklere sahip olduğuna inanarak Kudüs mağlubiyetinin acısıyla başa çıkmaya çalıştılar. Zira onlara göre kendilerini zillete düşüren kişi sıradan birisi olamazdı. Mağlup Batı’nın kendisini teselli etmek adına sarıldığı bu psikolojik âmil, Selâhaddin efsanesinin önemli bir nedenini açıklayabilir. Fakat bu efsanenin de beslendiği Selâhaddin’in şahsiyeti iyice irdelenmeden onun şöhreti anlaşılabilir. Ayrıca Selâhaddin’in şahsiyetinin belirgin ve ayırt edici özellikleri görmezden gelinirse Haçlılarla savaşan ve önemli başarılar kazanan diğer müslüman hükümdarlar yerine neden Selâhaddin’in bu denli popüler olduğunu açıklamak güçleşecektir. Bu bağlamda Azzam’ın, Selâhaddin’in şahsiyetinin anlaşılmasına katkı sağlayan siyasal ve entelektüel çevre analizleri son derece önemlidir.

Selâhaddin'in mirasını anlamak için Selâhaddin'in kişiliğinden ziyade kişiliğinin teşekkül ettiği çağa odaklanılmalı iddiasını taşıyan Azzam'ın, kitabında temel kaynaklardan ziyade Batı'da Selâhaddin hakkında yapılan çalışmaları referans göstermesi, yazarın bu iddiasını zaafa uğratan bir unsur gibi görünmektedir. Yazarın bu iddiasını destekleyecek argümanları Selâhaddin'in çağdaşları Kâdî el-Fâzıl, İmâdeddîn el-İsfahânî, Bahâeddîn İbn Şeddâd ve İbnü'l-Esîr gibi devlet adamı ve tarihçilerin eserlerine dayandırması beklenirdi. Selâhaddin ile ilgili temel kaynakların referans alınması veya kitapta ileri sürülen tezlerin bu referanslardaki bilgilerle mukayese edilmesi, yazarın tarihi Selâhaddin'i efsanevî olanından ayırt etmesi amacına ulaşması adına da daha uygun bir seçim olacaktı. Tarihi malumatı mitolojik motiflerden arındırma iddiası taşıyan yazarın, Mısır'daki sünnî restorasyonu ele aldığı bölümler hâric, kitabını Malcolm Cameron Lyons-D. E. P. Jackson, Andrew S. Ehrenkreutz, Yaacov Lev, Sir Hamilton Gibb ve S. Humphreys gibi Batılı tarihçilerin çalışmalarına dayandırması, kitabın yazılış amacıyla çelişen bir problem teşkil etmiştir.

Sonuç olarak Abdul Rahman Azzam, *Saladin* adlı kitabında Selâhaddîn-i Eyyûbî'yi, şahsiyetinin ve dünya görüşünün şekillendiği jeopolitik ve entelektüel muhit bağlamında yeniden değerlendirmektedir. Selâhaddin'in büyüklüğünü, savaş alanlarından ziyade onun siyasî ve manevi vizyonuna dayandıran Azzam'ın kitabı bu yönüyle diğer Selâhaddin biyografilerinden ayrılmaktadır. Tahlil edilen mâlumatın temel kaynaklardan ziyade modern araştırmalara dayanması yazarın iddiasını zayıflatsa da kitap, Selâhaddin'in şahsiyetinin şekillendiği politik ve entelektüel ortamın ayrıntılı bir portresini sunması hasebiyle ideal bir Selâhaddin biyografisi niteliğindedir.